

Edebî Eleştiri Dergisi

(Journal of Literary Criticism)

ISSN: 2602-4616

Cilt III, Sayı III, Aralık 2019

Eleştiri Kuramları Özel Sayısı

YÜKLENME TARİHİ: 18.05.2019 KABUL TARİHİ: 21.08.2019 YAYIN TARİHİ: 31.12.2019

Künye: Yavuz, Yasin (2019). "Edebiyat ve Ekoeleştiri: Latife Tekin'in Manves City ve Sürüklenme Adlı Romanları", *Edebi Eleştiri Dergisi*, Eleştiri Kuramları Özel Sayısı c. 3/3, s. 245-259 DOI: 10.31465/eeder.567368

Yasin YAVUZ

Doktora Öğrencisi,

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları

Anabilim Dalı,

e-posta: yynyavuz@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0344-964X

EDEBİYAT VE EKOELEŞTİRİ: LATİFE TEKİN'İN MANVES CİTY VE SÜRÜKLENME ADLI ROMANLARI

LITERATURE AND
ECOCRITICISM: LATİFE TEKİN'S
NOVELS OF MANVES CITY AND
SÜRÜKLENME (DRIFT AWAY)

ÖZ

XX. yüzyılın son dönemlerinde, özellikle de 1990'lı yıllarda edebiyat ve çevre ilişkisi bir disiplin olarak aynı çerçevede ele alınmaya başlanmıştır. Ekoeleştirin ortaya çıkmasında etkili olan en önemli unsur, doğanın sanayileşme ile birlikte giderek bozulması ve yaşamı tehdit eden gelişmelerin edebiyat eserlerine yansımalarıdır. Yaşamı kötü etkileyen faktörlerin her geçen yıl artması ekoeleştiri ya da çevreci eleştiri kuramının çerçevesini genişletmektedir. Dairesi giderek genişleyen ekoeleştiri, bu sorunlara çözüm önerileri getirmesi bakımından oldukça önemlidir. Bu çalışmanın amacı disiplinlerarası bir yöntem olarak edebiyat ve çevre ilişkisini öne çıkaran ekoeleştiri kuramını özetlemek ve bu eleştirinin uygulanabilirliğini açıklamaktır. Çalışmanın ilk bölümünde, ekoeleştirin ortaya çıkışı ve kapsama alanına değinilecektir. Çalışmanın ikinci bölümünde, bu eleştirinin Türk edebiyatındaki önemi üzerinde durulacaktır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, hemen her eserinde güncel çevre sorunlarına değinerek edebiyat ve çevre ilişkisine dikkat çeken çağdaş romancılardan Latife Tekin'in Manves City ve Sürüklenme başlıklı romanları ekoeleştirel bir bakışla okunacaktır. Çalışmanın sonuç bölümünde ise, ekoeleştiri kuramının sorduğu sorulara Latife Tekin'in verdiği yanıtlar doğrultusunda çevre ve edebiyat ilişkisinin önemi vurgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ekoeleştiri, Çevre ve Edebiyat, Manves City, Sürüklenme, Latife Tekin.

ABSTRACT

At the last periods of the 20th century, in particular, during the 1990s, the relationship between literature and environment has started to be studied in the same framework as a discipline. The most significant element affecting the emergence of ecocriticism is the degradation of nature and the repercussions of life-threatening events into literary works together with industrialization. The increase of factors which imperil life steadily widens the framework of ecocriticism or environmental criticism theory. Ecocriticism, whose coverage enlarges gradually, is of significant importance in terms of offering possible solutions to these problems. The aim of this study is to explain the theory of ecocriticism highlighting the relationship between literature and environment as an interdisciplinary method and to examine the application of this criticism. In the first section of the study, the emergence of ecocriticism and the issues it discusseses will be mentioned. In the second section, the importance of this criticism on Turkish literature will be dwelled on. In the third section of the study, Latife Tekin's novels Manves City and Sürüklenme (Drift Away) will be read by means of this theory. As a modern novelist, Latife Tekin touched upon current environmental issues and drew attention to the relationship between literature and environment in all her works. In the conclusion section, Latife Tekin's answers to the questions of the theory of ecocriticism and the importance of the relationship between literature and environment will be emphasized.

Keywords: Ecocriticism, Environment and Literature, Manves City, Sürüklenme, (Drift Away), Latife Tekin.

GİRİŞ

Özellikle günümüzde yaşanan ekolojik sorunların ciddiyetinin her geçen gün daha da anlaşılmasıyla, çevrenin korunmasına dair düşüncelerin ve çalışmaların niceliğinde de bir artış olmuştur. Disiplinlerarası bir yaklaşım olarak ortaya çıkan ekoeleştiri bu düşünce ve çalışmaların bir ürünüdür.

Ekoeleştiri, edebiyat ve tabiat arasındaki ilişkiyi inceleyen yeni bir edebiyat eleştirisi yaklaşımıdır ve farklı disiplinlerin katkısıyla gitgide genişleyen bir tanıma sahiptir. Greg Garrard, ekoeleştiriye açıkça politik bir inceleme olarak görür. Garrard'a göre ekoeleştiri kültürel incelemelerini belirgin bir çevreci ahlaki ve siyasi gündeme bağlar.¹ Bu anlayışın önemli araştırmacılarından Scott Slovic'e göre ise,

"Ekoeleştiri hem çevreci bir dille yazılmış edebi metinlerin çalışılmasını hem de herhangi bir edebi eserin ekolojik içeriğinin ortaya çıkarılması amacıyla okunmasını amaçlar. Bu anlamda ilk bakışta çevreci bir içeriğe sahip olmadığı gözlemlenen edebi eserlerin dahi ekoeleştirel veya 'yeşil okuması' yapılabilir."²

Cheryll Glotfelty de benzer bir tavırla ekoeleştirin edebiyat ve fizikî çevre arasındaki ilişkiyi ele aldığını ve ekoeleştirin edebiyat çalışmalarına tabiat/doğa merkezli bir yaklaşım getirdiğini ifade eder.³ Tanımlardaki bazı farklı noktaların olması ekolojideki değişen ve dönüşen yaklaşımlardan kaynaklansa da genel olarak her ekoeleştirmenin bu kuramı edebiyat ve çevre arasındaki ilişkiye odaklandığını ve bunu bir çeşit feryat⁴ olarak gördüğünü söyleyebiliriz.

Bu kuram, esasen, sanayi devriminden sonra hızla artan fabrikalaşma ve buna bağlı olarak da ekolojik dengedeki bozulmaların giderek artması sebebiyle doğmuştur. İnsan, bir parçası olduğu doğanın tahribine daha fazla sessiz kalmamış ve geç de olsa bir hassasiyet göstermiştir. Ufuk Özdağ, Batıda 1990'ların başında çevreci edebiyat eleştirisinin yeni bir disiplin olarak ortaya çıkışının başlıca nedeni olarak yirminci yüzyılın son çeyreğinde çevre sorunlarının sıklıkla baş sayfa haberi olmasını

¹ Greg Garrard, *Ekoeleştiri: Ekoloji ve Çevre Üzerine Kültürel Tartışmalar*, Çev. Ertuğrul Genç, s. 16.

² Scott Slovic'ten aktaran Meliz Ergin ve Özem Nergis Dolcerocca, "Edebiyata Ekoeleştirel Yaklaşımlar: Ekoşiir ve Elif Sofya", s. 300.

³ Cheryll Glotfelty, *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*, s. xviii.

⁴ Buradaki feryat sözcüğü konvansiyonel anlamının dışında, geleceğe dair bir uyarı veya cesaret kırma söylemi olarak kullanılmıştır. Sözcüğün bu anlamı için bkz. Greg Garrard, *age.*, s. 274.

göstermektedir.⁵ Bu sorunların oluşmasında insan ve çevre arasındaki ilişkide çağdaş insanın tabiata karşı menfi bakış açısının çok büyük payı vardır. Çağdaş insan için, özellikle artan fabrikalaşmayla birlikte çevrenin kutsal bir yanı kalmamıştır. Oysa birçok bilgin için çevre, insanın oluşumunda, gelişiminde ve yaşamının her evresinde hayati öneme sahiptir. Örneğin İbn Haldun'a göre tabiat insanın maddi ve manevi yönüne etki edecek güçtedir. Ancak çağdaş insan bu gerçeği ezmiş ve biraz da maddiliği ön plana çıkararak bolluk pahasına aslı değerini değersizleştirmiştir.

Bugün, ekoeleştirmenlerce çevre sorunları manevi/kültürel bir başlık altında değil de bilimsel olarak incelenmesi, yine çevrenin insan üzerindeki hayati etkisiyle alakalıdır. Çünkü sorunların her geçen gün büyümesi sonucunda zarar göreceği olan yine insanın kendisidir. Bu nedenle "sorunların varlığı, kapsamı, tehditlerin doğası ve olası çözümler hakkında ciddi tartışmalar döndüğünü bildirmek ekoeleştirmenler için önemlidir."⁶ Ekoeleştirmenler kirlilik, nüfus patlaması, hayvan doğası ve türlerinin tehdidi, şehirleşme ve göç gibi çevreye dolaylı ya da doğrudan zarar veren şeyler üzerine yoğunlaşırlar. "Ekoeleştirmenin ekoloji sorunları hakkındaki tartışmalara pek katkıda bulunamayacağını, ancak daha geniş anlamda ekolojik problemleri inceleyip tamamlayarak çözümlerine katkı sağlayacağı söylenebilir."⁷

Terim olarak "ekoloji ve eleştiri kelimelerinin kısaltılarak birleştirilmesinden doğan bu yeni edebiyat eleştirisi, Amerika'da 1990'lı yıllarda ortaya çıkmıştır. Kavram, ilk olarak 1978 yılında Amerikalı akademisyen ve edebiyat eleştirmeni William Ruekert'in yazdığı 'Edebiyat ve Ekoloji: Eko-eleştiri'de Bir Deneme' başlıklı makalede kullanılır. Yazar bu terimi, insan merkezci, sömürgeci zihniyetin insanın bizzat kendisini de içine alacak şekilde bütün evren için ne kadar büyük bir tehlike oluşturduğuna ve bu tehlikenin önlenmesi için edebiyat üzerine düşen görevlere dikkat çekmek için kullanmıştır."⁸

Nitekim ekoeleştirel görüşe göre edebiyat, insanda ekolojik benlik oluşturmalıdır çünkü insanlar doğal tahribatın açıklandığı bilimsel verilerde boğulmak yerine bir roman, hikâye ya da şiiri okumaya daha yatkındır. Dolayısıyla sanatın insan düşüncesine etki edebileceği gerçeği bu hareketin edebiyata yüklediği sorumluluğun temelini oluşturmaktadır.

⁵ Ufuk Özdağ, *Çevreci Eleştiriye Giriş*, s. 35.

⁶ Greg Garrard, *age.*, s. 18.

⁷ Greg Garrard, *age.*, s. 19.

⁸ Ömer Faruk Huyugüzel, *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, s.141.

Bu yeni edebiyat eleştirisi oluşturulurken “derin ekoloji”, “feminist ekoloji” ve “sosyal ekoloji” gibi farklı görüşlerden yararlanmışır. Ece Saatçioğlu, *Aganta Burina Burinata* üzerine yaptığı çevreci okumasında, bu farklı görüşlerin tamamının ekoeleştiriden türediğini ifade etmiştir:

“Ekoeleştirici, çalışmalarının odağındaki bereketli doğayı yansıtırmasına gelişen ve genişleyen bir kuramdır. Geçmişten günümüzde, kadını ve doğayı ötekileştiren bakış açısına, özellikle ataerkil toplumlarda ezilen kadının konumu ile sömürülen, tahrip edilen doğa arasındaki paralellige ve kadının da doğanın da doğurgan olma özelliklerine vurgu yaparak kadın ile doğayı benzer biçimde inceleyen ‘ekofeminizm’; doğanın insan psikolojisiyle olan yakın ilişkisini inceleyen ‘ekopsikoloji’; post kolonyal denilen sömürgecilik sonrası edebiyat kuramıyla ekoeleştirici kuramını birleştirip, metinleri emperyalizm, güç ilişkileri ve sömürülen doğa bağlamında irdeleyen ‘postkolonyal ekoeleştirici’; doğada heteroseksüelliğin tek normal cinsel yönelim olmadığını belirterek, çevre politikaları ile queer kuram arasındaki benzerlikleri irdeleyerek, metinleri çevre etiği bağlamında tartışan ‘queer ekoloji’; müzikoloji çalışmalarına çevreci bir bakış açısıyla yaklaşarak metinsel veya icra edilen eserlerdeki müzik, kültür ve doğa kavramlarını birleştirerek, müzik, ses ve doğal ortam ilişkilerini inceleyen ‘ekomüzikoloji’; kentlerin ekolojik sorunlarının edebî metinlerde nasıl aktarıldığını irdeleyen ‘kentsel ekoeleştirici’ ve çevre kirliliğinin önlenmesi, doğanın ve doğal kaynakların korunması ve iyileştirilmesi, çevre ile ilgili yargı kararları ve uluslararası antlaşmalar gibi konulara odaklanan ‘çevre hukuku çalışmaları’, ekoeleştiriden türeyen kuramlardandır.⁹

Bunlar arasında, yeni ekolojik çalışmalar sırasında ortaya çıkan **derin ekoloji**, insan merkezietçiliği ve insanın doğaya olan üstünlüğünü kesin bir şekilde reddeden bir görüştür. Bu görüşün oluşmasında “modern toplumların hızlı sanayileşme ve teknolojileşme içerisinde, doğayı neredeyse yok sayan tavırlarına karşılık, onu ön planda tutan yaklaşımların”¹⁰ büyük payı vardır. “Bu hareketin öncüsü, Norveçli filozof Arne Naess’tir. Ona göre insanoğlu, kendi dışındaki diğer canlıları da kapsayacak şekilde bir ‘benlik’, ‘ekolojik bir benlik’ geliştirmelidir.”¹¹ Yine derin ekoloji anlayışına göre, doğa oldukça zengin bir kaynaktır ve insan, yaşamsal ihtiyaçlar dışında bu zenginliği tüketmemelidir zira yeryüzündeki her canlı, doğa karşısında eşit haklara sahiptir. “Derin ekolojistler uzun vadede dünya nüfusunun azaltılması gerektiğini savunurlar. Gelişmekte

⁹Ece Saatçioğlu, “Halikarnas Balıkçısı’nın *Aganta Burina Burinata* Romanını Ekoeleştirici Bakışla Okumak”, s. 586.

¹⁰Hüseyin Ayaz, “Çevreci Eleştirici Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, s. 279.

¹¹ Ömer Faruk Huyugüzel, *age.*, s. 140.

ülkelerde yoksullukla bağlantılı tarım arazilerinin azalması ve ormansızlaşma gibi çevresel sorunları derinleştiren hızlı nüfus artışı ve gelişmiş ülkelerde zenginlikle bağlantılı evsel atıkların bertarafı ve sera gazı salınımları gibi sorunları derinleştiren hızlı ekonomik büyüme ölümcül sonuçlar doğurmaktadır.¹² Abdülkadir Çüçen'e göre doğu dinlerinin öğretilerine paralel bir şekilde görülen bu değerler eşitliği, derin ekoloji hareketine mistik bir özellik katmaktadır.¹³ Bununla birlikte, insana karşı aldığı keskin tavrı nedeniyle olacak ki, derin ekolojiye karşı getirilen en ciddi eleştiri insan karşıtı bir tavır takındığıdır. Hüseyin Ayaz ise, derin ekolojinin her ne kadar insan aleyhtarı bir yaklaşım olsa da, örtük olarak insan merkezci bir yaklaşımı da içerdiğini savunur. Ayaz'a göre derin ekoloji yaklaşımının prensipleri doğanın ömrünü uzatmaya yöneliktir ancak doğayı tahrip ettiği için zarar gören insanın ta kendisidir ve dolayısıyla, tam da bu nedenle, korunmaya muhtaç olan aslında insandır.¹⁴

Derin ekolojinin insan karşıtı tavrı tartışılırken feminizm ile doğanın bileşkesi olan ve diğer yaklaşımlara nazaran tutarlılığı tartışmaya en açık bir diğer görüş ise **feminist ekoloji** ya da **ekofeminizmdir**. İlk olarak 1974 yılında ortaya çıkan "bu fikre göre kadın ve doğa, baskıcı ve ezici bir güç karşısında savunmasız bir şekilde varlığını sürdürmek zorunda kalmaları bakımından aynı kaderi paylaşır."¹⁵ Feminist ekolojide kadınlık da tıpkı doğa gibi toplum tarafından, daha doğrusu erkek egemen bir toplum tarafından bozulur. Yani "sorun birey olarak erkekler değil, ataerkilliktir. Kadınlar ve çevrenin özgürleşmesi için erkek gücünün yerine toplumsal cinsiyete dayanmayan eşitlikçilik ve kadınların liderliğinde ekolojik devrim önerir."¹⁶ Bu anlayışa göre kadın doğa gibi üretken olmasına rağmen erkek egemen bir toplum tarafından harap edilir. Kadın ve doğanın aynı ölçüde ezilmesi ortak bir mücadeleye zemin açar. Bu zemin ekofeminizmdir. Bazı eleştirmenlere göre bu zemin, sadece kadın ve doğanın değil, tüm canlılar için umuttur. Bu noktada Ynestra King'in şu sözleri konuya ışık tutar:

"İnsanların ve insan dışı varlıkların da bulunduğu sağlıklı ve dengeli bir ekosistem, çeşitliliği korumalıdır. Ekolojik açıdan çevrenin sadeleşmesi çevre kirliliği kadar ciddi bir sorundur. Biyolojik sadeleşme, yani türlerin toplu olarak ortadan kalkması, tıpkı insan çeşitliliğinin kimliği belirsiz çalışanlara indirgenmesine veya tecrübeyle kültürün kitle tüketim pazarları vasıtasıyla homojenleştirilmesine denktir. Toplumsal veya doğal yaşam

¹² Greg Garrard, *age.*, s. 42.

¹³ Abdülkadir Çüçen, "derin ekoloji" 2011.

¹⁴ Hüseyin Ayaz, *agm.*, s. 281.

¹⁵ Ömer Faruk Huyugüzel, *age.*, s. 140.s

¹⁶ Oya Beklân Çetin, "Ekofeminizm: Kadın-Doğa İlişkisi ve Ataerkillik", s. 63.

kelimenin tam anlamıyla piyasa toplumunun keyfi için inorganik olana indirgenerek sadeleştirilir. Bu yüzden ortak çıkarlarımız etrafında kurulmuş ancak çeşitliliği takdir eden ve her tür tahakküm ve şiddet biçimini reddeden gayrı merkezi bir küresel harekete ihtiyacımız var. Ekofeminizmin böyle bir hareket olma potansiyeli mevcuttur.”¹⁷

Ekofeminizmin, yukarıda ifade edildiği gibi her tür tahakküm ve şiddet biçimini reddeden gayrı merkezi bir küresel hareket olma potansiyeli, Greg Garrard'ın deyimiyle, çevresel adaleti derin ekolojiden daha ciddi bir biçimde vurgular.¹⁸

Öte yandan, insanın doğa üzerindeki hükmünü ve bilinçsiz eylemlerle doğayı tüketmesini kuvvetle reddeden **sosyal ekoloji** de ekolojizmi destekleyen bir başka görüş olarak karşımıza çıkar. “Yani tersten ele alacak olursak; ‘insanın doğayı emek potasında *eriterek* özgürleşeceği’ varsayımının tersine insanın, ancak doğayla ahenkli bir şekilde oluşturacağı etik ve ekolojik bir müdahale ile doğayı *zenginleştirerek* özgürleştiğini savunur.”¹⁹ Bu görüşün temelinde örneklerine gitgide rastladığımız egemen gücün tahakkümü ile gelişen hiyerarşiler ve sınıflar arasındaki baskının doğaya aktarılması yatar. İnsan, insana baskı yaptıkça doğaya da yapacaktır. Bu görüşün temsilcisi ise Amerikalı aktivist Murkay Bookchin'dir. “O ve diğer sosyal ekologlar, doğayı insan eli değmemiş ilk doğa ve insanlar tarafından bozulmuş ikinci doğa olmak üzere iki yönden inceler.”²⁰

Gonca Gökalp Alpaslan ve Ufuk Özdağ, Lawrence Buell'ün “Çevresel İmgelem” adlı çalışmasından hareketle oluşturdukları beş maddelik bir liste ile, yazınsal bir metnin çevreci olup olmadığını yazınsal metni çevreciliğinin belirlenebilir olduğunu ifade etmişlerdir. Çevresel yazının belirleyici ilkelerini şöyle listelemişlerdir:

1. Eserde insanın dışındaki çevre bir arka plan değildir.
2. İnsanın tarihinin doğa tarihiyle iç içe olduğu bir mevcudiyettir.
3. İnsanın menfaati yasal olan yegâne menfaat değildir.
4. İnsanın çevreye karşı sorumlulukları eserin etik boyutunun bir parçasıdır.

¹⁷ Ynestra King'ten aktaran Greg Garrard, *age.*, s. 49.

¹⁸ Greg Garrard, *age.*, s. 49.

¹⁹Şadi İdem, “Toplumsal Ekoloji Nedir? Ne Değildir?”, s. 11.

²⁰ Ömer Faruk Huyugüzel, *age.*, s. 141.

5. Eserde çevrenin değişmezliği değil de bir süreç olduğu düşüncesi vardır.²¹

Öte yandan, edebiyat ve sanat yapıtlarını değerlendiren yeni bir yaklaşım olan ekoeleştirin gerçekten kuramsal bir edebiyat irdeleme yöntemi olup olmadığı kimi eleştirmenlerce sorgulanmıştır.

“Çevreci eleştiri teriminin kendisi başta olmak üzere çevreci eleştirin bir kuram olup olmadığı, insanla doğa, doğal yaşam, insan dışı varlıkların dünyası ya da diğer organizmalar arasındaki ilişkiyi mi incelediği; yoksa edebî metinlerdeki mekân kavramıyla mı ilgilendiği gibi konularda tam bir görüş birliğinin olmadığı bu makalelerde, yazarların bulunduğu nokta, hepsinin çevre duyarlılığıyla hareket edip çevreci eleştirin disiplinlerarası olduğunu savunmasıdır.”²²

Bir edebiyat kuramı olarak ekoeleştiri, tüm çelişik yanlarına rağmen doğa ve edebiyatı aynı düzlemde tartışmaya açması ve hem yazarda hem de okurda bir çevre bilinci ve hassasiyeti oluşturması bakımından oldukça önemlidir. Üstelik, çağdaş yaşamın dayanak noktaları ve tüketim hızı göz önüne alındığında, ekoeleştirin değineceği meseleler giderek artmaktadır. Bu kuram, oldukça yeni olmakla birlikte giderek artan bir hızla Türk yazınında da uygulanmaya başlanmıştır.

TÜRK YAZINI VE EKOELEŞTİRİ

Türkiye’de ekoeleştiri üzerine yapılan çalışmalar da az önce ifade edilen anlayış temelinde, çağdaş şair ve yazarların eserlerindeki çevre duyarlılığından hareketle oluşturulmuştur. Zaten yeni bir kuram olarak değerlendirilen ekoeleştirin Türkiye’deki başlangıç tarihi ise 90’ların sonudur.

Akademik çevrede, özellikle Serpil Oppermann’ın editörlüğünü yaptığı *Ekoeleştiri: Çevre ve Edebiyat* başlıklı derleme kitap çalışmasının yanı sıra Ufuk Özdağ’ın *Çevreci Eleştiriye Giriş: Doğa, Kültür, Edebiyat* başlıklı kitap çalışmaları bu kuramın tanıtılmasında ve yerleşmesinde öncüdür. Bu çalışmalarla birlikte, bu çalışmada olduğu gibi Latife Tekin’in edebî metinleri özelinde ise, Macit Balık’ın tek yazarlı olarak kaleme aldığı “Çevreci Eleştiri Işığında Latife Tekin’in Romanları” adlı makale çalışması ve yine Macit Balık’ın Bilgen Tekben ile yaptığı “Çevreci Eleştiri Kuramı Açısından Müge İplikçi’nin Cemre Adlı Romanı” başlıklı makale çalışması alan için oldukça önemlidir. Bu isimler dışında çevreci eleştirin ya da

²¹ Ufuk Özdağ ve Gonca Gökâl Aslan, “Türkiyat Araştırmalarında Yeni Bir Alan: Çevreci Eleştiri”, s. 642.

²² Burcu Karahan, “Yeşillenen Edebiyat Eleştirisi”, s. 35.

ekoeleştirinini açıklandığı ve bu yeni yaklaşımla edebî metinlerin irdelendiği pek çok önemli çalışma da mevcuttur. Üstelik, ekoeleştirinini dünyada olduğu gibi Türkiye'de de popülerliği giderek artmaktadır.

Türk edebiyatında birçok yazar ve şair eserlerinde çevresel motifler işlemişlerdir.

"Orhan Veli ve Nazım Hikmet'in şiirleri de bu açıdan incelenmiştir. Türk şiirinde doğa (tabiat) temini ilk defa getiren ve *Sahra* (1879) ve *Belde* (1885) adlı eserlerinde kır hayatını övüp büyük şehir hayatını yeren Abdülhak Hamit Tarhan ile şiir, hikâye ve romanlarında hayattan nefret ve doğaya sığınış temalarını asli temalar olarak ele alan Servet-i Fünun şair ve yazarları ise bu açıdan henüz layıkıyla incelenebilmiş değildir."²³

Türk edebiyatında doğa temasını işleyen diğer şairlere kabaca bakacak olursak şöyle bir liste yapmamız mümkündür: Gülten Akın'ın *Telezaman'ı*, Süreyya Berfe'nin *Yolda Rastladım'ı*, Özdemir Asaf'ın *Önce'si*, Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun *Şehirdekilere Gazel'i*, Kemalettin Kamu'nun *Bingöl Çobanları* ve *Karadeniz'i*, Orhan Veli'nin *Asfalt Üzerine Şiirler'i*, Ceyhun Atuf Kansu'nun *Akçaabat Pazarı* ve *Eski Orman'ı*, Cahit Külebi'nin *Yangın'ı*, Behçet Necatigil'in *Uygarlık Raporu* ve *Kır Şarkısı'nı*, Cahit Sıtkı Tarancı'nın *Memleket İsterim'i* ve Oruç Aruoba'nın *Haikular'ı*... Tüm bu sayılan eserler Türk yazınında doğa teması temelinde kentleşme, makineleşme ve doğa kıymeti gibi motiflerin irdelendiğini ve bu temanın ne kadar önemli olduğunu gösterir niteliktedir. Üstelik, daha önce de ifade edildiği gibi, bu eserler henüz layıkıyla incelenmiş değillerdir. Buna karşılık Cengiz Aytmatov, Müge İplikçi, Elif Sofya, Halikarnas Balıkcısı ve Yaşar Kemal gibi birçok şair ve yazarın eserleri ekoeleştirel bakış açısıyla okunmuştur.

Çağdaş yazarlar arasında doğa ve kentleşme üzerine sıkça eğilen bir isim olarak Latife Tekin'in eserlerinden bazıları da ekoeleştirel anlayışla okunmuştur. Macit Balık, Latife Tekin'in ilk romanlarında anlattığı toplumun az gelişmiş, kapalı veya gelişme sürecini tamamlamamış yapısı içinde insan ve doğanın bütünleştiğini nasıl ifade ettiğini açıklamıştır.²⁴ Balık'a göre Tekin'in anlatıları sözlü kültüre dayandığı için o kültürün bir parçası olan doğaya da önem vermektedir. "Ekoeleştirmenler doğanın insan tarafından ötekileştirilmesini, insanın kendisini doğadan ayrı konumda değerlendirilmesini ve doğanın hammadde olarak bilinçsizce sömürülmesini eleştirirler."²⁵ Macit Balık da bu perspektif ile Latife Tekin'in romanlarını okur. Latife Tekin, böylesi bir okumayı mümkün kılan anlatı

²³ Ömer Faruk Huyugüzel, *age.*, s. 142.

²⁴ Macit Balık, "Çevreci Eleştiri Işığında Latife Tekin'in Romanları", s. 6.

²⁵ Serpil Oppermann, "Ekoeleştiri", s. 5.

biçimini uzun zaman sonra aynı anda yayınladığı *Manves City* ve *Sürüklenme* adlı romanlarında da devam ettirmiştir.

MANVES CİTY VE SÜRÜKLENME'DE TABİATIN TAHRİBİ

İlk romanı *Sevgili Arsız Ölüm* ile birlikte Türk yazınında müstesna bir konuma erişen "Latife Tekin, *Sevgili Arsız Ölüm*'den sonra da 'toplum' ve 'yoksulluk' izleklerinden kopmayarak bellek ve arayışın öykülerini anlattığı politik romanlarıyla dikkat çeker."²⁶ *Manves City* ve *Sürüklenme* de klasik Latife Tekin çizgisinin yetkin örneklerindedir.

Manves City'de Tekin, büyük şirketlerin avucuna düşen bir beldeden, Erice'den bahseder. Bilinenin aksine, sanayileşme ile kırsal alandaki insanlar şehre değil, şirin bir beldeye sükün etmiştir. Fabrikalaşma başlamış ve Erice beldesinde bilinmeyen bir kavram olan işçi sınıfı oluşmuştur. Zaten fabrikalaşmanın başlaması işçi sınıfının oluşmasını beraberinde getirir. Zira "klasik anlamıyla işçi sınıfından bahsedebilmenin ön şartı, fabrikanın varlığıdır."²⁷ Ağır şartlarıyla giderek bozulan bir doğanın içinde yükselen Manves holdingi, fabrikalaşmanın sonucudur. Bu yeni sistem ise insan eliyle doğayı yıkmış, doğanın dizgesel yapısını bozmuştur. Oysa anlatıcının ifadesiyle, Manves'ten önce Erice, "hangi²⁸ yamacına çıksak göz alabildiğine ova, hangi düzlüğüne insek çepeçevre dağ[dır]."²⁹ Yine anlatının bir bölümünde anlatıcı, Erice için şunları söyler: "Hayatlarınızı sarın geriye, çocukluğunuzu bulursunuz da, Erice'nin sizi bugüne getiren tabiat harikası doğasını bulamazsınız."³⁰

Latife Tekin, anlatıcısı aracılığıyla Erice'nin geçmişte doğa ile bütün olduğunu söylerken Manves'ten sonraki durumun da eleştirisini yapar. Bilinçli bir yazar olarak da anlatısında doğanın korunması gerektiğini ifade eder ve anlatıcı da Manves'ten sonrası için şöyle bir öneride bulunur: "Kaybettiklerimizi sayıp dökmek marifet değil, kalanı elden çıkarmayıp korumacı olmaya bakalım."³¹ Bütün bu yıkımlar, ekoeleştirel yaklaşımlar arasında derin ekolojinin sahasına girmektedir. Çünkü buradaki Manves yetkilileri, üretimin hızına kapılmış ve tüm ekolojik düşünceleri bir köşeye bırakıp doğayı tamamen yok saymışlardır. Bu kıyıma sevinenler de yok değildir:

²⁶ Yasin Yavuz, "Latife Tekin ile Cengiz Aytmatov'un Romanlarında Geleneğin Kurgusal İşlevi ve Metinlerarasılık Bağlamında Bir Çalışma", s. 104.

²⁷ Ahmet Bekmen, "Marksizm", s. 166.

²⁸ Alıntılar orijinal metinde italik değildir. Çalışmada Latife Tekin'den yapılan her alıntı vurgu yapmak amacıyla tarafımca italik yazılmıştır. (Yasin Yavuz)

²⁹ Latife Tekin, *Manves City*, s. 57.

³⁰ Latife Tekin, *Manves City*, s. 33.

³¹ Latife Tekin, *Manves City*, s. 33.

"Arkadaşlarla takıldığımız bir spor kulübümüz var, tek tek dinle hepsini bak nasıl memnunlar, mühendisi, mimarı... Seviniyorlar Erice kentleşiyor diye, adamlar Manves City tabelasını asmış, Erice'nin adı yaşasa kendi silinecek ortadan, değişimin önüne geçmek imkânsız, Manves tüm ovayı kapladı, Azimet Bey'e bile çiftliği satması için baskı uygulanıyor, hem de Nise Hanım'ın akrabası tarafından."³²

Aykan'ın ifade ettiği kesim doğanın kutsallığını hiçe saysa da Aykan'ın bilinci çevre bilincidir. Aykan, kentleşmenin bir fabrikayla mümkün olmadığını ama bir fabrikanın bütün bir şehri yok etmesinin mümkün olduğunu biliyordur. Manves, şehir ve insan ayırmaksızın kırıp geçirmektedir. Manves'e göre şehrin değeri yoktur. Hatta onunla değişen Erice'de işçilerin de değeri yoktu. "Yaratılan yeni yollar, işçinin işçiyle yarıştırdığı çadır atölyelerden, işçinin makineyle yarıştırlıp dövüştürüldüğü üretim arenasına varıp uzanmıştı[r]."³³ Peki, neydi işçiyi bu sürece muhtaç eden? Tekin, bu sorunun yanıtını şöyle veriyor: "İnsanın güvencesi kırık olunca her şeye boyun eğiyor. (...) Yaşanmaz bir ömür verilmişti onlara, işten atıldıkları anda kendi gözlerinde bile kıymetleri kalmıyordu."³⁴ Görüldüğü üzere, insanlar bu sisteme mahkûm oldukları için katlanmaktadırlar. Fabrikada işçi olmadıkları sürece yaşamaya imkân bulamadıklarından, ağır şartlar altında çalışmak ve bu yok edici düzenin parçası olmak bile onlara çok cazip gelmektedir, üstelik sadece belde halkına değil, yabancılara bile cazip gelmektedir. Dolayısıyla, diğer beldelerden pek çok kişi, işçi olmak üzere Erice'ye göç eder. Yaşanan yoğun göç, sanayileşmenin sonuçlarından biri olarak dikkati çeker. Anlatıcı, bu hususu, "Erice'de yaşamak güzeldi eskiden, (...) yağmur gibi insan yağmadan önce"³⁵ sözleriyle açıklar. Erice bile Erice'ye yetmez olmuştur. Elbette bu durum da çeşitli başka sorunları getirmiştir. Bunlardan birisi nüfusu hızla artan bir beldede kadın olmaktır. Latife Tekin'in anlatıcısı, tıpkı ekofeminizmin ifade etmek istediği gibi, ezilen ve yıpranan doğa ile kadın arasında bir koşutluk kurmuş, sanayileşmenin bir sonucu olan göçün Erice'deki kadınlar açısından doğurduğu sorunu şöyle ifade etmiştir:

"Kadınlar olarak biz bu sele hazırlıksız yakalandık. İşe gitmek için asfaltta minibüs beklerken kamyonetlerden, arabalardan bakışlar uzuyor. Pazara ayakkabı, parça kumaş getirip döken satıcıların kornalarına maruz kalınıyor. Alışveriş sonrasında gülerken elle taciz ettiklerini de bilmeyen yok, sataşmalar yüzünden

³²Latife Tekin, *Manves City*, s. 59.

³³ Latife Tekin, *Manves City*, s. 18.

³⁴ Latife Tekin, *Manves City*, s. 19.

³⁵ Latife Tekin, *Manves City*, s. 31.

*psikolojimiz bozulmuş durumda... (...) Kadınlar için şirin bir ilçe değil miydin sen? Benim Erice'm."*³⁶

Anlatıcının bu ifadeleri, sanayileşme ile ortaya çıkan kadın sorunlarının yalnızca bir yüzüdür. Sözelimi, işçi sorunları ve doğanın tahribine yazdıklarıyla eğilen Nergis de "tacizci bir ustayla uğraşmak zorunda kalmıştı."³⁷ Anlatının bir bölümünde de kesimhanede, çay molasında bir kavga çıkar. Nergis gibi sözcülük yapan bir genç, mesaiye kalmak istemeyen nişanlısına arka çıktığı için üretim şefiyle tartışır. İşçiler önünde tartışmayı hazmedemeyen şef, nişanlısının önünde gencin kulağını çeker ve küfür ederek tokatlar. Sonra da kovarlar. Ama kız fabrikada çalışmaya devam eder. Fabrikadan kovulan genç, nişanlısına da istifa etmesini söyler. Kız bunu kabul etmez ve tacize uğrar. İnsan Kaynaklarına yazdığı yazı, fabrika bağlamında kadınların yaşadığı sorunları gözler önüne sermektedir:

"Nişanlım fabrikadan atılınca benim de işten çıkmamı istedi. Kabul etmediğim için nişanımız bozuldu. Bunu Atagün Usta'ya söylediğimde, elimi yakalayıp kulağıma 'Ben sana talibim,' dedi. Rahatsız olup mutfaktaki işime geri dönmek istedim. 'Senin için o yollar kapandı artık. Üretimde benim emrimdesin.' deyip beni çevirdi. (...) Gece korkuyorum oradayken. 'Kız aptal bu çağda ne korkusuymuş, elim ne güne duruyor, uzanır tutarsın,' dedi. Beni klima odasına çekerse kurtulma imkânım yok. Fabrikada hem üretim şefi hem imam olduğundan üste çıkar. (...) İşçinin önünde durup Cuma namazı kaldırıyor, sonra yanıma gelip telefonundan müstehcen videolar izlettirmek istiyor. Kiblesi duası benmişim."³⁸

Latife Tekin, *Manves City*'yi bozulan doğanın yanı sıra işçi sorunları, özellikle kadın işçi sorunları üzerine kurmuştur. Bu yeni düzende kadınlar tacize uğrar, ustabaşları tarafından örselenir, dahası, işte olduğu gibi sokakta da tacize uğrarlar. Ancak anlatı, tüm yoğunluğuna rağmen, bu motifler üzerine kurulu değildir. Latife Tekin, *Manves City*'yi Ersel'in kızını araması üzerine inşa eder. Dolayısıyla anlatının sonu da bu husus üzerine kurulmuştur. Eski bir fabrika işçisi olan Ersel uğradığı bir iftira sonucu beş yıl hapis yattıktan sonra Erice'ye geri döner. Onu Erice'de karşılayan kişi ise çocukluk arkadaşı Nergis'tir. Bu geriye dönüşün nedeni kaçıp giden karısından geriye kalan üvey kızı Eda'dır. Ersel, Eda'yı bulmak için dönmüştür. Ancak Eda ile ilgili sağlıklı hiçbir iz bulamaz. Neredeyse tüm Erice birlik olmuş, ona Eda'nın peşini bırakmasını salık verir. Ersel arayışından vazgeçmez ve uzun uğraşlar sonucunda kızının müstehcen görüntülerini görür. Eda'yı o pozisyona sürükleyen de değişen, ötekileştiren yeni düzendir. Bu durum, *Manves City*'nin ekofeminist bir incelemeye de

³⁶ Latife Tekin, *Manves City*, s. 32.

³⁷ Latife Tekin, *Manves City*, s. 34.

³⁸ Latife Tekin, *Manves City*, s. 36-7.

açık olduğunu göstermektedir. Tekin'e göre doğa tıpkı bir kadın gibi savunmasızdır. Onu baltalayan, ezen ve kimliğini zedeleyense erkek egemen bir yönetimdir. Kadının üretkenliği, verimliliği doğa gibidir. Ancak onu verimsizleştiren, kirleten erkek egemen toplumdur. Tacize uğrayan kadınlar da Eda da kirletilmeseler çok daha iyi şartlarda, tıpkı doğa gibi, çok daha iyi bir biçimde verimli olabilirler.

Öte yandan, *Manves City* ile birlikte yayımlanan ve gerek ana konusu gerekse söylemi bakımından Latife Tekin'in romancılığını yansıtan *Sürüklenme* de ekoeleştirel okumaya yatkındır. *Sürüklenme*'deki ekoeleştirel okuma olanağı ise doğanın bir parçası olan hayvanlardır. Onların vahşice öldürülmesi de tıpkı tabiatın parçalanması gibi dikkate alınması gereken bir husustur. Anlatıcı, *Sürüklenme*'de bu konudan şöyle bahseder:

"Kürk ticaretinden kazandığı parayla servetine servet kattığından haberin var mıydı senin? İnşaat işine sonradan girmiş, HL Dikie Polyta Kampany, biliyor musun bu şirketi? Bir Rus'la beraber kurmuşlar, ortağı olan adam Noviy Russkiy tabii ki, KGB'den filan olma ihtimalinden söz edip de canını sıkıkmak istemiyorum ama öyledir herhalde, sincap, tavşan, tilki, samur, kunduz... Habil, Kirov'daki samur kürk fabrikasında olabilmemiş..."³⁹

Greg Garrard, çevrecilik ve hayvan özgürleşmesinin hem teoride hem de pratikte birbirlerinden ayrıldığını ancak her ikisinin de insanmerkezci bir ahlaka karşı birleştigiinden bahseder.⁴⁰ Hayvanların gündelik yaşamdan soyutlanmaları ve onların ticari nesne olarak görülmesi tıpkı doğanın kıyımında olduğu gibi sanayileşme ile başlar. Latife Tekin, *Sürüklenme*'de birkaç sayfada da olsa bu konuya değinmiştir. Bu noktada Latife Tekin'in çevre sorunlarına salt tabiat merkezli yaklaşmadığını ve tabiatın en önemli parçası olan hayvanları da dikkate aldığı görülmektedir.

Bununla birlikte, Latife Tekin'in neredeyse her romanında bir Erice vardır. *Sürüklenme*'de ise burası Cehil'dir. Asistan kod adlı anlatıcı, kız kardeşi Tijen'in ölümü sonrası Tijen'in üyesi olduğu "Takviye" isimli bir dernek adına oradan oraya sürüklenir. Bir ara Cehil'e gelir. Cehil de Erice gibi yeni bir sistemin beraberinde getirdiği kuralların doğayı silip süpürdüğü bir yere dönüşmüştür. Cehil'e termal enerji tesisi kurulmuş, madenlerin tozu yeri göğü sarmıştır. Anlatıcı, Cehil'e olan biteni tek bir cümleye şöyle sığdırmıştır: "Tarlada açık madencilik yapılıyor, ormanları delik deşik oydular, dinamit seslerinden uyunmuyor köylerde, evlerin duvarları çatlak patlak içinde."⁴¹

³⁹ Latife Tekin, *Sürüklenme*, s. 109.

⁴⁰ Greg Garrard, *age.*, s. 200.

⁴¹ Latife Tekin, *Sürüklenme*, s. 137.

Görüldüğü gibi, Cehil'de kurulan sistem ile Erice'deki sistem arasında pek fark yoktur. Manves'in salt üretime dayalı benmerkezli düşüncesiz tavrı ile Cehil'deki tesisin durumu denktir. Her ikisi de bu doğa karşıtı tavırlarıyla güçlerine güç katarlar. Anlatıcı, *Sürüklenme*'de termal enerji tesisi için şöyle söyler:

"Termal enerji tesisi için çok ruhsat dağıtıldı bu havzada, dört yüz tane daha kuyu açılacak, buhar çok çıksın diye iki yüz ton asit basıyorlar, o asitler nereye gidiyor? İmparatorluklarını kurmuşlar, uyurken bile para kazanıyorlar, bizim keçilerimiz ölmüş, sürümüze kamyon dalmış, hayvanlarımız telef olmuş umurlarında değil, savaş buralara gelmez sanıyordu köylü, bundan âlâ savaş mı olur? Köyün çatında göğüs göğse boğuşuyoruz madencilerle, vicdan yok, güç var ellerinde, devleti arkalarına almışlar."⁴²

Tekin'in doğanın tahribiyle savaş arasında kurduğu bu ilişki, onun doğaya verdiği haklı değerın açık göstergesidir. Cehil, bir anlamda fethedilmiş ve akabinde yağmalanmıştır. Manves Erice'ye nasıl çöktüyse madenciler de Cehil'e öyle çökmüştür: "O eski çayır çimeni ara ki bulasın, koyunların kuzuların yerini iş makineleri almış, kilometrelerce kazıp oymuşlar toprağı, ay krateri gibi kupkuru bir uçurum"⁴³ olmuş Cehil.

Latife Tekin'in romancılığı göz önüne alındığında iki temel özellikle tanımlanabilir: İlki, politik hassasiyetin yoğun biçimde hissedildiği sembolik anlatılarken, ikincisi, daha çok yoksulluk teması ile doğaya duyduğu hassasiyeti birleştiren anlatılardır. Aslında, Latife Tekin romanları amaçlı politik bir söylem ile çevresel duyarlılığı yansıtan ve böylece çağdaş sorunlara değinen anlatılardır. Aynı anda yayımlanan *Manves City* ve *Sürüklenme* bu iki farklı yolun en belirgin örnekleridir. *Manves City*; daha çok çevresel hassasiyetle birlikte yoksul insanların ele alındığı bir karşı çıkış romandır. *Manves City*, derin ekoloji ile benmerkezci insanın yol açtığı felaketlerin gösterimi olarak okunabileceği gibi, artık Tekin'de klasikleşmiş bir biçim olarak tahrir edilen kadın ile doğa koşutluğu ekseninde ekofeminizmin olanakları ile de okunabilir.

Öte yandan, "Takviye" isimli dernek üzerinden isimsiz bir anlatıcının farklı coğrafyalara savrulduğu *Sürüklenme* ise daha çok *Gece Dersleri*'nden alışkın olduğumuz politik tavrının bir başka örneğidir. Ancak unutulmaması gereken bir husus vardır ki, her iki anlatı da birbirinin sınırlarına biraz olsun girmiştir. Latife Tekin, politik yönü ağır basan anlatılarında çevreye, çevreci yönü ağır basan anlatılarında da politığe dokunur. Bu durum, kuşkusuz onun romancılığının en belirgin tarafıdır.

⁴² Latife Tekin, *Sürüklenme*, s. 138.

⁴³ Latife Tekin, *Sürüklenme*, s. 139.

SONUÇ

1990'larda başlayan ve uygulama alanı giderek genişleyen bir yazın kuramı olarak ekoeleştiri, insanlığın doğadaki bozulmaya verdiği somut tepkilerden biridir. Bu kuramın çerçevesi göz önüne alındığında hem yazar hem de okur tarafında bir hassasiyet geliştirdiği görülmektedir. Çevresel duyarlılıkla yazılan anlatılarda çevre-insan, insan-hayvan, insan-üretim ve insan-tüketim gibi farklı ilişkilerin ne denli bozuk olduğunun altı çizilir ve gizil bir biçimde çözüm önerileri getirilir.

Öte yandan, Latife Tekin *Manves City* ve *Sürüklenme*'de; *Sevgili Arsız Ölüm*, *Berci Kristin Çöp Masalları* ve *Gece Dersleri* gibi anlatılarda görülen anlayışlara benzer bir hassasiyetle okurun karşısına çıkmıştır. *Manves City*'de Tekin, çevreci duyarlılığı anlatının merkezine yerleştirmiştir. Bu anlatıda, fabrikalaşma ile birlikte bozulan bir beldenin hikâyesi anlatılmaktadır. Tekin, Erice'nin bozulmasıyla sadece doğanın değil, kadınların da etkilendiğini imlemiştir. Özellikle göçle birlikte dokusu zedelenen Erice, kadınlar için tekinsiz bir yer haline gelmiştir. Tekin'in bu anlatısına göre fabrika hem göç gibi nüfus hareketleriyle hem de zehirli gazlar, atıklar ve hammadde ihtiyacıyla doğaya zarar veren bir oluşumdur. *Manves City*'e paralel bir çizgide ilerleyen ve insan eliyle doğal yaşamın tahrip edilmesini imleyen bir anlatı olarak *Sürüklenme*'de yine çevreci bir duyuş tarzı göze çarpar. Cehil de tıpkı Erice gibi asla eskisi gibi olamayacak bir yerdir. Tekin, her iki anlatısında da çevrede meydana gelen sorunların sebebini fabrikalaşmaya ve insanların düşüncesiz tavırlarına bağlar. Latife Tekin'in çevre konusundaki hassasiyeti sadece bu iki romanıyla sınırlı kalmayan genel bir eğilimdir. Bu hassasiyet onun biçiminin temel niteliklerinden, hatta en belirgin özelliklerindedir.

KAYNAKÇA

Ayaz, Hüseyin. (2014). "Çevreci Eleştiri Üzerine Genel Bir Değerlendirme". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Dergisi*. S.3/1. s. 278-292.

Balık, Macit. (2013). "Çevreci Eleştiri Işığında Latife Tekin'in Romanları". *Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*. S.1. s. 1-16.

Beklân Çetin, Oya. (2005). "Ekofeminizm: Kadın-Doğa İlişkisi ve Ataerkillik". *Sosyo-Ekonomi*. s. 61-76.

Bekmen, Ahmet. (2016). "Marksizm". 19. *Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*. Der. H. Birsen Öz. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Çüçen, Abdülkadir. (2011). "Derin Ekoloji". <http://blog.aku.edu.tr/ometin/files/2011/12/derinekoloji.pdf> [Erişim Tarihi: 04.04.2019]

Ergin, Melis ve Dolcerocca, Özen Nergis. (2016). "Edebiyata Ekoeleştirel Yaklaşımlar: Ekoşiir ve Elif Sofya". *SEFAD*. 297-314.

Garrard, Greg. (2017). *Ekoeleştiri – Ekoloji ve Çevre Üzerine Kültürel Tartışmalar*. Çev. Ertuğrul Genç. İstanbul: Kolektif Kitap.

Glotfelty, Cheryl and From, Herold. (1996). *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*. Athens, Georgia and London: The University of Georgia Press.

Huyugüzel, Ömer Faruk. (2018). *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

İdem, Şadi. (2002). "Toplumsal Ekoloji Nedir? Ne Değildir?" *Toplumsal Ekoloji*. 1. 7-20.

Karahan, Burcu. (2002). "Yeşillenen Edebiyat Eleştirisi". *Varlık*. 1138: 28-34.

Oppermann, Serpil. "Ekoeleştiri". <https://www.pen.org.tr/files/GreenPEN%20Ekoele%C5%9Ftiri%20Prof.%20Dr.%20Serpil%20Opperman.pdf> [Erişim Tarihi: 04.04.2019]

Özdağ, Ufuk. (2017). *Çevreci Eleştiriye Giriş*. Ankara: Ürün Yayınları.

Özdağ, Ufuk ve Gökalp Alparslan, Gonca. (2010). "Türkiyat Araştırmalarında Yeni Bir Alan: Çevreci Eleştiri". 3. *Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. C.II. 641-651.

Saatçioğlu, Ece. (2016). "Halikarnas Balıkcısı'nın Aganta Burina Burinata Romanını Ekoeleştirel Bakışla Okumak". *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. C.14. S. 1. s. 581-600.

Tekin, Latife. (2018). *Manves City*. İstanbul: Can Yayınları.

Tekin, Latife. (2018). *Sürüklenme*. İstanbul: Can Yayınları.

Yavuz, Yasin. (2017). "Latife Tekin ile Cengiz Aytmatov'un Romanlarında Geleneğin Kurgusal İşlevi ve Metinlerarasılık Bağlamında Bir Çalışma". *Söylem Filoloji Dergisi*. 2/3. s. 102-114.